

Ur *Fjärde internationalen* 1/1987

Roland Lew

En genomförbar socialism?

[Denna artikel är en kritisk kommentar till Alec Noves bok [Teori för en möjlig socialism](#), utgiven på svenska av Röda bokförlaget 1983 – *Red*]

Är socialismen aktuell i vår tid? Om man skall döma efter vad man läser i tidningar, efter det allmänna opinionsläget och efter hur frågan behandlas i massmedia borde svaret bli nej. Nog talas det om socialism, men bara för att fördöma och misskreditera den. ”Äkta socialism” är en farlig utopi eller i bästa fall en illusion. ”Den existerande socialismen” är en mardröm. Den senaste tidens erfarenhet av socialistiska regeringar i Västeuropa visar att socialismen är en humbug eftersom de varken kan eller vill undvika att anta en kärv ekonomisk liberalism. Och nu kommer en av de mer framstående Sovjetexperterna och lägger fram ett förslag till en ”genomförbar socialism”. En skribent som har specialiserat sig på Sovjets och östblockets ekonomi och som aldrig har gjort sig känd för att stöda socialismen lägger nu fram sin egen version av socialism. Ens första intryck – men med tanke på det rådande antisocialistiska klimatet är det kanske bara en tom förhoppning – är att författaren rycker ut till stöd för åtminstone någon form av socialism. Intrycket förstärks av Perry Andersons positiva kommentarer i hans senaste bok:

”I ett arbete som glittrar av klarhet och fräschör, präglad av sunt förnuft och gott humör, analytisk logik och empiriska detaljer har Nove förpassat till vilan hundra år av icke undersökta, förutfattade begrepp och illusioner om vad som skulle kunna finnas efter kapitalet och väckt upp oss till den första verkliga visionen av hur en socialistisk ekonomi under demokratisk kontroll skulle kunna se ut.”¹

Vid en omläsning börjar man tvivla. Det är helt naturligt att en intellektuell som föddes i Ryssland och som kan antas vara bekant med motsättningar inom vänstern fortsätter att intressera sig för socialistiska problem. Han förkastar Marx begreppsbyggnad, men ger skäl för detta, och hans resonemang hänger samman. Det står klart från hans tidigare skrifter om Sovjet att han också förkastar resultaten av det sovjetiska experimentet. I sin bok om socialism sammanfattar han endast sina tidigare uppfattningar; skälen till att han förkastar Sovjet är uppenbara och stöds av väldokumenterade resonemang. Men det är inte alls självklart att vi måste acceptera att det han har att säga har någonting alls att göra med ett socialistiskt synsätt.

I. Vilken socialism?

Kritik av Marx

Författarens utgångspunkt är en mycket hård kritik av Marx, som är central för hela hans argumentering:

”Min uppfattning är att Marx hade mycket lite att säga om socialismens ekonomi, och att det lilla han sade var antingen irrelevant eller direkt missledande.”

Enligt Nove är allt som Marx direkt eller indirekt sade om socialismen oacceptabelt; främst tycks han klaga över att Marx är ologisk, orealistisk och inte tar hänsyn till den moderna världens komplikationer. Att marknaden försvinner och värdelagen vittrar bort – centrala

¹ Perry Anderson, *In the Tracks of Historical Materialism*, London, Verso, 1983, s 100. På svenska utgiven under titeln *Om den västerländska marxismen*, Malmö, Arkiv, 1984.

teman hos Marx – kommer att leda till den centrala planeringens despoti och till despoternas makt. Det enda hoppet för en ”fri sammanslutning av producenter” ligger på de enskilda fabrikenas nivå. Att utvidga självstyret till hela samhället är otänkbart. De ”förenade producenternas” intresse varierar från fabrik till fabrik. Antagandet att det kan uppstå en spontan samstämmighet mellan alla arbetares intressen, och att lokala intressen kan smälta samman i ett allmänt intresse är en ihålig dröm som inte har någonting att göra med den bistra verkligheten. I själva verket är det fråga om något mer än en vanvettig dröm: det är en religiös projektion. Den är desto mer långsökt och oförnuftig, eftersom brist som företeelse existerar och alltid kommer att existera, för att inte nämna egoism och andra sidor av samhällslivet. Härav Nove's skeptiska kommentarer till ”överflödets guldålder” som ”förhindrar konflikter om resursfördelning... en kommunistisk balans. Då kommer det inte att finnas anledning för olika individer att tävla, att ta för egen räkning av det som är fritt tillgängligt för alla.”² Det överflöd som skulle ha lett till uppkomsten av den Nya Människan undflyr oss fortfarande. Resurserna är inte obegränsade, och det kommer alltid att uppstå konflikter och till och med regelrätta bataljer om bristvaror, och det blir inte mycket utrymme över för illusioner om människans godhet och generositet. Det finns inga vänliga andar som fördelar allt med givmild hand, tvärtom gäller det att hantera en verklig värld som är både komplicerad och oviss.

Detta är de huvudsakliga argument som han för fram för att bevisa att den politiska ekonomin – det vill säga konsten att förvalta ett samhälle i relativ knapphet – fortfarande kommer att tillämpas under socialismen. För Nove och många andra skribenter är det påståendet att värdelagen kommer att vittra bort under socialismen – ett resonemang som Marx och många andra marxister, men inte alla, har använt sig av, även om Lenin inte tycks acceptera det – som ligger till grund för den marxistiska utopin, och det är detta som gör den så orealistisk. ”Det självklara behovet av att beräkna, utvärdera, ställa upp kriterier för val mellan olika alternativ på alla nivåer inom ekonomin” innebär att värdelagen kommer att gälla också under socialismen. Marx kritiserar också för att bortse från bruksvärdet och koncentrera sig på bytesvärdet i sin förklaring av kapitalismen. Det senare begreppet är förknippat med produktionsförhållandena, och Marx lägger tonvikten vid produktionen på distributionens bekostnad. Marx nedvärdering av bruksvärdet leder till att han undervärderar marknadens roll och försummar konsumenternas intressen. I den bemärkelsen kan man säga att Sovjetplanerarna helt enkelt följer den store föregångarens exempel. Kort sagt:

”Marx hade inte mycket att säga om kostnadsberäkning under socialismen (och antydde att under den fullt utvecklade kommunismen skulle kostnaderna inte spela någon roll i alla händelser).”

När Marx ingriper i debatten gör han det med hjälp av sin välkända, luddiga teori att ekonomin under socialismen kommer att bli genomskinlig. Men Nove påpekar mycket riktigt att denna genomskinlighet förvandlas till en mycket dunkel spegel när ”tolv miljoner olika, identifierbara produkter” som tillverkas i Sovjetunionen kommer i vägen. Den stora mängden uppgifter som finns att tillgå innebär att ”någon sorts hierarki och underordning är oundgänglig för att organisera produktionen” och därför finns det behov av att ”realistiskt fastslå den demokratiska tågordningens roll och begränsningar vid ekonomiskt beslutsfattande.”

På samma sätt är det nödvändigt att det finns en stat som står över individuella intressen. Marknadsreglering och en viss grad av konkurrens är nödvändiga eftersom reglering *ex ante* är omöjlig. Verkliga behov kan inte fastställas innan marknaden har diagnosticerats, om inte konsumenterna med drastiska metoder tvingas acceptera vissa produkter för sina begränsade behov. Nove tänker här främst på den sovjetiska erfarenheten som han är väl bekant med.

² Jämför sidan 60: ”Det verkar också ganska långsökt att tänka bort privategoism, ägandebegär och konkurrensanda.”

Finns det då någon innebörd i socialismen? Det gör det, om vi med socialism menar att tillfälligheter när det gäller börd och förmögenhet inte bör ge någon person alltför stora privilegier. Och den ”genomförbara” socialismen har en påtaglig innebörd: det betyder ”ett tillstånd som kan förekomma i en stor del av den utvecklade delen av världen under ett redan avlat barns livstid.” Realism och sinne för verklighet och proportioner är ledmotivet i Noves bok och många av hans självklara kommentarer påminner om det bästa i den angloamerikanska traditionen.

Ett negativt exempel: den ”existerande” socialismen

Samma nyktra tonläge och känsla för syntes utmärker kapitlet om Sovjetunionen. Hos Marx fanns den negativa teoretiska modellen; i Sovjet finns det negativa praktiska exemplet. Sovjet är utvalt som negativt exempel därför att framgångarna och misslyckandena inom dess konkreta erfarenheter visar behovet av en marknad och det tvingande behovet av att lossa på centralismens grepp – den absurda centraliseringen av miljoner beslut – samt att uppmuntra olika kategorier av medborgare att ta initiativ både som producenter och konsumenter.

Det går att fastställa ”ett nära samband mellan en situation där marknaden förkastas och ett system där olika ledningsgrupper är ansvariga inför högre nivåer.” Jordbrukets kollektivisering var ”en katastrofkurs”. Visserligen kan det inte förnekas att böndernas levnadsstandard har förbättrats sedan Stalins död, men det innebär inte att alienationen har upphört. Bönderna får bättre betalt, men jordbruken är fortfarande stora och de som arbetar på dem är fortfarande dåligt motiverade. Den ekonomiska situationen måste förbättras; det är möjligt att grundläggande principer måste revideras ordentligt. Nödvändiga varor som inte går att få tag i på lagligt sätt skaffar man ”med andra metoder”; det gäller bland annat det ständiga och ömtåliga problemet med att skaffa råmaterial till industrin. Följden har blivit uppkomsten av en ”andra ekonomi”, som numera är en livsnödvändig del av det ekonomiska systemet. Den inre logiken inom Sovjets produktionssystem kräver uppenbarligen att marknadsförhållandena återupprättas. Detta är enligt Nove både en ekonomisk sanning och en ekonomisk nödvändighet; regimen försök att dölja detta faktum bidrar inte till att hjälpa upp den ekonomiska aktiviteten eller konsumenters eller medborgares behov. Tvärtom: ”det existerande prissystemet innebär att en central apparat måste finnas”, och detta i sin tur innebär att de som kontrollerar denna apparat måste ha makt och privilegier.

Men detta orimliga och ibland irrationella system härrör inte från en direkt tillämpning av socialismens principer, och om man bortser från vissa drag har det ingenting att göra med Marx verk. Nove är inte omedveten om att man måste räkna med inflytandet från specifikt ryska förhållanden och den historiska bakgrunden:

”ett förflutet med politisk despoti, svagheten hos de spontana samhällskrafterna (som delvis förklarar despotins uppkomst och delvis själva förklaras av denna), ekonomisk och social efterblivenhet, samt det sätt varpå dessa företeelser förstärktes av den leninistiska politiken, inbördeskrigets påfrestningar och det 'socialistiska uppbygget’.”

Nove tar också upp reformförsöken i andra ”existerande socialistiska länder” och beskriver särdragen hos Jugoslavien, Polen, Kina och Ungern. Han drar slutsatsen att den minst otillfredsställande reformen var den som inleddes i Ungern 1968. Trots många brister representerar den ett steg i rätt riktning: marknadselement återinförs, centraliseringen börjar bli mer flexibel, priserna återspeglar i viss grad den ekonomiska verkligheten, fabriker och speciellt jordbrukare tillåts att ta vissa initiativ. Den försiktighet och återhållsamhet som rådde när reformerna i Ungern genomfördes kontrasterar Nove med den adventurism som vidlåde Ungerns ekonomiska planering på 70-talet och med den överdrivna decentraliseringen i det jugoslaviska självstyret.

Efter att ha kommit med dessa kritiska anmärkningar både mot den marxistiska teorin och mot den existerande socialismens praktiska erfarenhet ägnar författaren två kapitel åt sina positiva uppfattningar, åt sin "egen" socialism, och drar upp en tämlig klassisk skiljelinje mellan övergången till socialismen och den socialistiska fasen i ordets egentliga bemärkelse.

Jag ägnar mig helt åt att behandla Noves uppfattning av socialismen, men själv behandlar han socialismens ekonomi. Han skriver som ekonom, men hans kommentarer leder honom långt bortom ekonomi i strikt mening och förmår honom att utarbeta en hel samhällsuppfattning, som man kan se av hans ständiga kommentarer om ideologi, den nya människan och motsättningar. Det är naturligtvis fullt legitimt att göra så. Socialism är än mer omöjlig att reducera till politisk ekonomi (ackumulation, investeringar, förhållanden mellan olika sektorer) än kapitalismen. Det är så mycket mer än så som står på spel, nämligen dessa samhällens hela framtid.

II. Övergången och socialism i ett land

Noves realistiska inriktning leder honom till funderingar över socialism inom ett enda land. Han är fullt medveten om att "socialism i ett land" var en av huvudparollerna under stalin-tiden och var nära förknippad med Stalin själv³, och Nove använder ibland begreppet på ett sätt som verkar medvetet provokativt. Nog var Stalin realist, men bara i den bemärkelsen att han trodde på Realpolitik. Men hans uppfattning av uppbygget av socialismen i Sovjet var så orealistisk att den var abnorm. Nove avser troligen inte att vara provokativ utan vill bara avvisa den "långsökta fantasin" om en "allmän, världsomfattande socialism". Även om vi väljer den mest gynnsamma hypotesen ligger denna i en avlägsen framtid. Under tiden måste vi ägna oss åt den mer prosaiska uppgiften att hantera den verkliga världen. Och den verkliga världen består av nationer-stater. De kommer inte att försvinna och deras existens blir därför bestämmande för de olika nationella erfarenheterna av socialism.

När det gäller den utvecklade världen utgår Nove i sina kommentarer ofta från Storbritannien. Ibland får man ett intryck av att den gamla insulära traditionen och känslan av att det är något speciellt med Storbritannien är viktigare än den realism han ständigt hänvisar till för att rättfärdiga sitt projekt med socialism i ett land.

Var man än väljer sin utgångspunkt – i utvecklad kapitalism, existerande socialism eller underutveckling – så är en övergångsperiod oundviklig. I det avseendet ingår författaren i den klassiska socialistiska tradition som Stalin avvek från när han 1936 meddelade att Sovjet plötsligt men definitivt hade inträtt i den socialistiska epoken. Under flera årtionden upphörde den officiella kommunistiska rörelsen att fundera på övergången till socialismen och överlämnade uppgiften att fortsätta den klassiska traditionen till isolerade strömningar (trotskism) och individer.

Noves analys av övergången från utvecklad kapitalism till socialism tycks ibland stå närmare studier som har gjorts av vänstern inom labour i Storbritannien, av det chilenska experimentet under Allende eller till och med en viss typ av "radikalism" än någon positiv och trovärdig övergångsteori. Ett stycke ägnar han åt att försvara tanken på att nyckeln till övergången ligger i en produktivitetökning snarare än i en omfördelning av förmögenheter. Omfördelningsprogram leder bara till en lika fördelning av fattigdom och innebär inte på något sätt ett steg mot socialismen. Detta är riktigt och enligt min mening en i stort sett klassisk ståndpunkt, det vill säga om man bortser från omfördelningens propagandistiska värde för arbetarrörelsen. Sådana jämlikhetsprogram alierar mellanskikten från regimen och kan leda till katastrof, som i Chile. Det är viktigare att baka en större kaka än att fördela den existerande kakan. En

³ Det var Bucharin som skapade och teoretiserade kring denna problematik.

lönepolitik som kan hålla igen överdrivna lönekrav utan att införa sträng priskontroll skulle lösa många av problemen, speciella hotet om ett återvändande till den svarta marknaden.

Inom den allmänna ramen för ”socialism i ett land” argumenterar Nove för en öppen ekonomi och förkastar tanken på autarki (ekonomiskt oberoende av utlandet). Sträng importkontroll är också synnerligen farlig, anser han. En sådan politik, som stöds av vänstern inom labour, är helt enkelt orealistisk och skulle ge upphov till en högerlinje. Alternativet skulle vara att ge efter för frestelsen att avskaffa alla val och anta logiken för en ”folkdemokrati” stödd av en ”socialistisk” milis och polisstyrka. Det skulle visserligen skydda regimen från följderna av dess misslyckanden, men till ett fruktansvärt pris, och Nove anser helt riktigt att det skulle leda till socialismens motsats.

Enligt den klassiska modellen medför övergångsperioden en viss socialisering av ekonomin. Nove avviker från schemat och föreslår att ekonomin skall förbli öppen:

”Eftersom ekonomin kommer att vara blandad, med en stor och betydelsefull privat sektor, måste marknadskrafterna tillåtas fungera och inte splittras genom en kombination av priskontroll, importrestriktioner och resursfördelningar.”

Innebär socialiseringen av ekonomin att man genomför nationaliseringar? Här intar författaren åter ståndpunkten att även om det är lätt att genomföra nationaliseringar är det betydligt svårare att förverkliga deras syfte. Det är inte svårt att ta förmögenheten från kapitalisterna, men det är svårt att ”leda profitemna från privat ägo till allmän ägo”. Nationaliseringens tredje syfte – ”att tjäna det allmänna i stället för att ge upphov till privata profiter” – är än mer problematisk och kräver att man inför effektivitetskriterier i nationaliserade industrier. Nationalisering av t ex vattenförsörjning kan vara en populär åtgärd, men det gäller inte alla servicefunktioner. Deras ”syfte och funktion” måste vägas in för att motverka de ofta trångsynta och själviska intressena hos arbetarna i de nationaliserade industrierna. Nove påpekar att ”producenternas och konsumenternas intressen är inte identiska och kan råka i konflikt” och kommer då till sitt främsta hatobjekt: ansvarslösa fackförbund och särskilt då de brittiska. Han kräver en facklig rörelse som kan höja sig över kortsiktiga särintressen.

Å andra sidan måste nationaliserade industrier ”svara mot brukarnas behov, fungera ekonomiskt och tekniskt effektivt, följa regeringens linje när den påverkar dem, och sist men inte minst måste de dra in de anställda i beslutsprocessen så att de får en äkta känsla av att 'höra dit', en stolthet över kvalitet och resultat”. Allt detta låter mycket bra, men är det på minsta vis mer realistiskt eller mindre vagt än ”dogmatikernas” ”vilda fantasier” som Nove hela tiden angriper? Författaren tycks inte helt övertygad själv. Han avslutar med den ganska skeptiska kommentaren att detta ”kommer att kräva stora ansträngningar från alla inblandade”. När han förkastar tanken på ett ”recept för övergången till socialismen” minskar han ytterligare räckvidden för sina kommentarer. Nove tycks ofta mildra sina förslag för att göra det lättare att acceptera den tonvikt han lägger vid den bistra verkligheten. Han accepterar alltså att hierarkin skall bibehålla sina privilegier, samtidigt som han rekommenderar att man ”inför element av medinflytande från arbetarnas sida”, men sådana vaga formuleringar kan knappast vara ägnade att lugna arbetare som är blott alltför vana vid att fräntas sina rättigheter. Förslaget att en ”moderat socialistregering” skall samarbeta med arbetsgivarorganisationerna, men ett samarbete ”på vissa villkor beträffande inskränkning i profitemna” är ännu mindre lugnande. Detta är sannerligen vagt uttryckt. Nove hävdar att ”så mycket kommer att bero av en hel rad 'okända faktorer' ”, både inom landet och utomlands, men resonemanget är blott allt för välbekant. Det Nove beskriver är inte övergången till socialismen och expropriering av kapitalisterna utan en variant av socialdemokrati. Han för oss tillbaka till en period som tycktes ha försvunnit för gott: den period då socialdemokratin försökte genomföra åtminstone

en del av sitt program och inte bara nöjde sig med att föra sin högermotståndares linje, som man gör i dag.

I och med detta rör sig hela diskussionen kring en ”enkel” situation i så måtto att den förutsätter utvecklad kapitalism och demokratiska traditioner. Vi kanske inte åtnjuter överflöd men vi lider verkligen inte av den oerhörda fattigdom som de flesta nationer har att uthärda, inte heller lever vi i ett samhälleligt och historiskt sammanhang som står helt främmande inför begreppet socialdemokrati.

Nove medger att politiska förändringar skulle kunna vara nyckelfaktorn, fastän ”politiska förändringar” är en ganska så förskönande omskrivning för något som i själva verket är en verklig konflikt mellan samhällsintressen. Övergången från kapitalism till socialism skulle kunna inbegripa, och domineras av, en antikapitalistisk process. Om man säger att denna process inte blir fredlig gör man sig skyldig till en underdrift, men om detta har Nove ingenting att säga. Hans önskan att undvika en diskussion om denna bistra verklighet och den eventuella våldsamheten i klassmotsättningarna är fullt förståelig, men är den realistisk hos en skribent som är så fast besluten att vara realist? När han hävdar att ” de mest svårartade konflikterna inträffar inte alltid mellan utan inom klasserna, och kan gälla en mängd olika frågor” undviker han helt enkelt frågeställningen. Konflikter inom klasserna är visserligen ett av socialismens svåraste problem, men det ändrar inte det faktum att konflikterna mellan klasserna är av allra största betydelse, och den saken framgår tydligt i de spontana kommentarer som företagstopparna i Peking, Moskva, New York och var som helst i världen låter undslippa sig om bönder och arbetare. När Nove finner sig stå inför ett val mellan den existerande socialismens auktoritära system, för att inte nämna Sovjetdissidenten Janovs försvar av ”förstärkande av ärftliga privilegier och förstärkande av den samhälleliga disciplinen”, och en demokratisering av plansystemet, väljer han uppenbarligen den senare lösningen, men exakt hur ”planekonomi med marknadselement” skall kunna genomföras återstår att se. I vid mening tycks svaret gå ut på en reform av ungersk typ:

”först släppa efter på partiets och statens kontroll över jordbruksproduktionen och sedan tillåta bildandet av kooperativ inom industrin och servicesektorn... Detta innebär konkurrens: konkurrens om arbetskraft som skulle ha större frihet att välja arbete, och konkurrens om kunder”.

Detta i sin tur medför möjligheten av misslyckande och därför ett behov av att straffbelägga misslyckande.

Noves lösning kan mycket väl vara möjlig och till och med rimlig,⁴ men den är fortfarande mycket vag. Nog är det en uppenbar motsägelse mellan hans sätt att ta upp ekonomiska system som under årtionden har hållits nere genom absurda men uthålliga ledningsmetoder, och förslaget att ”bildandet av små självständiga enheter, särskilt kooperativ, skulle vara det mest brådskande och lämpliga första steget”. Kan följderna av Stalin tiden och de följande perioderna upphävas genom så försiktiga reformer? Nove vägrar visserligen helt korrekt att acceptera demonologiska förklaringar till utvecklingen i Sovjetunionen och visar upp en

⁴ Ernest Mandel svarar utförligt på Noves kritik i kapitel 10 (”Is Socialism Really Possible, Necessary, Desirable”) i hans kommande bok om socialism, *Marx' Theoretical Heritage: Restating the Case for Socialism at the End of the Twentieth Century*. Mandel försöker visa att ”marknadssocialism” endast kan leda till kapitalismens återupprättande. Å andra sidan hävdar han att en demokratiskt centraliserad, marknadsfri socialism både är genomförbar och nödvändig. Debatten kommer slutligen att centreras kring marknadens roll i samhällsutvecklingen snarare än på behovet av marknaden som sådan. Mandel följer majoriteten inom den socialistiska traditionen när han hävdar att marknaden så småningom måste vittra bort. Enligt Nove kommer marknaden att bli central för aktiviteten i det socialistiska samhället, men kommer inte att ha samma roll som under kapitalismen. [Anm. Denna bok har inte publicerats. Se i stället Mandels artikel [Till försvar för den socialistiska planeringen](#). – Red]

tacknämlig måttfullhet, men han kan inte, och tycks inte heller vilja förneka hur enorma de uppgifter är som skulle ingå i en omvandling av Sovjetunionen.

Nove ägnar mycket utrymme åt de fattiga länderna, en term som syftar både på ”utvecklingsländer” och på ”existerande socialistiska” länder, men han gör från början klart att vi här talar om en moderniseringsprocess snarare än om socialism eller ens om en övergång till socialism. Mer än resten av boken visar denna del upp kritik av olika vänsterperspektiv snarare än konstruktiva förslag.

Hela sidor ägnas åt att vederlägga begreppen ojämlikt byte och beroende (Frank, Amin, Emmanuel) och begreppet autarki. Nove synsätt leder honom till slutsatsen att ”ett land i Tredje världen som försöker utvecklas i socialistisk riktning uppenbarligen kommer att tvingas inse sitt beroende av utrikeshandeln. I många fall kommer beroendet att öka, i och med att importbehovet ökar”. Mirakelmedicinen är ”blandekonomin”. Bortsett från planekonomins specifika funktioner kan den också som Gunnar Myrdal påpekade ha en mobiliserande funktion. Måttfullhet och realism är parollerna:

”kooperationen inom jordbruket är ett önskvärt mål, men får *under inga omständigheter* tvingas på ovilliga bönder... Som Engels sade för hundra år sedan är det livsviktigt att gå fram med största försiktighet och tålmod.”

Olyckligtvis tycks hans sovjetiska lärjungar alltför ofta glömma detta förnuftiga råd.

Privata företag... kooperativ... marknadsreglering... statens centrala roll... Nove undrar själv om inte det skulle vara mer korrekt att kalla detta för ”statskapitalism”. Är detta frågan om socialism?

”Om socialism betraktas som något som kräver industrialisering, då kommer givetvis kravet på kapitalackumulation att vara högprioriterat.”

Nove är kanske lite för snabb att använda uttrycket ”socialistisk utveckling” om alla utslag av brutal kapitalackumulation som många länder i Tredje världen sveper in i en socialistisk terminologi som är till och mer ihålig och utnött än den som används för att snygga upp den företeelse som kallas ”existerande socialism”. Det är helt korrekt att vi inte talar om Skandinavien och att det kan handla om kamp för att överleva. Om frågan gäller överlevnad kanske fredliga och försiktiga lösningar inte fungerar för de väldiga problemen och de kusliga ting som väntar när fattigdomen och underutvecklingen ökar i hela världen.

En socialism som går att genomföra

Detta är alltså de element och perspektiv som Nove använder sig av i det sista kapitlet om den ”genomförbara socialismen”. Med detta uttryck menar han en socialism som kan uppnås under ett redan avlat barns livstid ”utan att vi måste ställa upp eller acceptera orimliga och långsökta antaganden om samhället, människan och ekonomin”. Att hoppas på överflöd är oresonligt. Å andra sidan måste man anta att staten kommer att existera, den kommer i själva verket att ha mycket viktiga sociala och ekonomiska funktioner. Staten kan inte i egentlig mening styras av alla medborgare, och därför måste det finnas en indelning i styrande och styrda.” Utslaget är entydigt, liksom förutsättningen att det måste finnas ”en flerpartidemokrati, med regelbundna parlamentsval”. Marknaden och konkurrensen är också viktiga inslag i Nove's socialism.

Därefter övergår Nove till studera i detalj hur detta samhälle skall fungera och kommer med några intressanta kommentarer om de olika typerna av företag som bör finnas där. Företagen bör vara så små som möjligt så att producenterna verkligen kan få inflytande. Några måste givetvis vara större av ekonomiska skäl. Han föreställer sig därför en hel skala av företag med centraliserade statliga företag, statsägda företag (där ledningen är ansvarig inför de anställda),

kooperativ, små privata företag och till och med frilansande oberoende arbetare. Konkurrens kommer att finnas, men ingen ”slösaktig” individuell konkurrens. Privata företag kommer i stort sett att vara enmansföretag, men med möjlighet att anställa några få personer.⁵ Men ”noteras bör att det inte finns någon plats för en kapitalistklass, dessa småföretagare arbetar. Det finns inga inkomster som inte är intjänade och endast härrör från ägande av kapital eller mark”. Om avsnitten om övergången var tvetydiga så utmanar detta kapitalets (eller privatkapitalets) logik. Planen drar upp riktlinjerna för ”hur stor del av BNP som skall gå till investeringar, till skillnad från löpande konsumtion, och detta i sin tur påverkar riktlinjerna för ett rimligt sparande”. Det system han föreslår kräver ”priser som ger jämvikt mellan tillgång och efterfrågan, och som återspeglar kostnader och bruksvärde. Detta utesluter inte stödåtgärder i sådana fall som kan anses samhälleligt önskvärda eller där annan del av ekonomin kan påverkas (allmänna kommunikationsmedel...)”. Profiter kommer att uppstå, men tillfaller inte kapitalister. Också under socialismen kommer det att förekomma arbetsfördelning eftersom den marxistiska framtidsversionen av överflöd är en utopi. Men Nove modifierar sitt något lösryckta påstående, som är helt främmande för socialistisk tradition. Han inskränker arbetsdelningen till de områden där det är ”funktionellt sett nödvändigt” och utesluter inte möjligheten av arbetsbyte så långt det är möjligt. Ojämlighet kommer visserligen fortfarande att finnas och ge upphov till löneskillnader grundade på tillgång och efterfrågan av specialkunskaper, men skall hållas till ett minimum. Noves kommentarer om ansvarsmedvetna fackförbund och aktivt medinflytande från åtminstone en minoritet av den arbetande befolkningen tyder på att hans vision bygger på socialistisk tradition, även om den inte är utopisk:

”Vi måste förvänta oss att ett självstyre med någon som helst verklig innebörd kommer att ändra på arbetarens ofta passiva eller negativa inställning till arbetet.”

Om detta är möjligt, varför skulle det då inte vara möjligt att genomföra de andra förändringar som författaren betraktar som utopiska? Här överväger han flyktigt en tanke som han förkastar på andra ställen, nämligen att ett beteende som är typiskt för ett visst sammanhang vid en viss tidpunkt inte helt enkelt kan projiceras till ett annat sammanhang. Den tanken är givetvis grundläggande för socialismen, och vi återkommer till den senare.

Nove återgår strax till sin vanliga inställning. Varuutbytet kommer fortfarande att spela en stor roll i utrikeshandeln, och även i handeln mellan ”socialistiska stater”. Sedan ägnar han några stimulerande sidor åt den ”politiska demokratins ekonomiska roll”. Han beskriver hur demokratiskt valda församlingar ”kommer att anta, förändra och välja mellan olika långsiktiga planer för ekonomin som helhet, planer med inre logik och sammanhang”. Även om han återvänder till den demokratiska socialismens gamla tradition, rättfärdigar många av hans påpekanden den fråga som han själv ställer: ”Är detta socialism?” Och när han hävdar att ”den fara man förutser är inte en omröstning för att ’återupprätta kapitalismen’ ” är det svårt att inte dra slutsatsen att han hänger såg åt önsketänkande. Kommentaren har samband med den senaste tidens händelser i Tjeckoslovakien (1968) och Polen. Kommentaren är kanske korrekt, men Nove underskattar de yttre påtryckningarnas makt och kapitalismens internationella styrka. Boken som helhet tar faktiskt föga hänsyn till de internationella sammanhangen, en punkt vi återkommer till.

Nove slutar med en verklig trosbekännelse:

⁵ I sitt svar till Nove accepterar Mandel att det kan bli möjligt (eller fördelaktigt?) att ha privata företag under socialismen. På senare tid har Folkrepubliken Kina, som tidigare förbjöd all privat ekonomisk aktivitet, börjat tillåta individuellt ägande i liten skala. Individuell företagsamhet begränsas till områden där det råder allvarlig brist (restauranger, frisörer m m). Denna sektor är fortfarande begränsad men utvecklas mycket snabbt och det börjar nu dyka upp större företag som anställer folk utanför familjen.

”den socialism som presenteras här skall åtminstone minimera klasskampen, sätta upp ett ramverk för en acceptabel och livskraftig försörjning med rimlig materiell standard och med en grad av överhet som går att genomföra, och med bredd i urvalet aktiviteter för medborgarna.”

Detta är en både human och humanistisk framtidsversion, men är den realistisk? Den är mer reformistisk än revolutionär och mer avsedd att förbättra och anpassa den verkliga världen än att revolutionera den. Nove påpekar själv:

”En 'permanent revolution' kan innebära en katastrof, som man kan se av den kinesiska kultur-revolutionen. Den är nedbrytande, förvirrande och utarmande. Men permanent vaksamhet, permanent reform kommer säkert att bli ett 'måste' ”

Till sist formulerar Nove sitt genomgående tema: ”permanent reform”. Men kan det verkligen vara ett alternativ?

III Socialism utan revolution

Noves bok om socialismen har många starka sidor. Den är författad av en man med socialistisk bildning – och det är mer sällsynt än man skulle kunna tro – och han undviker många av de vanliga klichéerna. Den är skriven utan bitterhet och till och med med en viss humor. På många sätt är det en attraktiv bok. Men som Perry Anderson påpekar ligger dess främsta intresse i att den är ”det första centrala verk om och för socialism under efterkrigstiden som klart och tydligt är skrivet utanför den marxistiska traditionen.”⁶

Författaren har en mycket stor fördel i det faktum att han har en detaljerad och yrkesmässig kunskap om erfarenheterna av den ”existerande socialismen” och han behandlar sitt ämne måttfullt utan att hemfalla åt den pompösa stilen. Boken kan därför fungera som en utmaning till marxismens dominans inom socialistisk teoribildning och viss socialistisk praktik. Det är en utmaning som måste antas. Noves försvar för marknadssocialism kan inte ignoreras. Även om de flesta tänkare och aktiva inom den socialistiska traditionen kommer att anse att detta begrepp är kätterskt måste det komma in i den socialistiska debatten. Många av Noves kommentarer och förslag är träffsäkra, och kan endast verka stimulerande på en öppen och hederlig debatt om socialism. Men när detta är sagt måste vi ifrågasätta både Noves ”realism” och uppfattningen att hans bok ger en beskrivning på en socialism som är möjlig att genomföra.

En orealistisk socialism

Det finns en anmärkningsvärd lucka i Noves bok: den existerande omgivningen. Den värld vi lever i består givetvis av nationer-stater. Men om vi ignorerar den internationella verklighetens inflytande är vi lika orealistiska som den som betraktar allt som uttryck för världssocialismen. I den bemärkelsen är Immanuel Wallersteins uppfattning om världssystemet mera realistisk, även om den i högsta grad går att ifrågasätta och redan har råkat ut för detta,⁷ Även om man inte vill acceptera Wallersteins och hans efterföljares alla åsikter, så måste man medge att det kapitalistiska systemet är mycket livskraftigt och har stor genomslagskraft. Anderson berömmar visserligen Noves bok men kritiserar den också för att den är orealistisk. Noves uppfattning om socialismen tar inte med i beräkningen inre och yttre antisocialistiska krafter:

⁶ Anderson, *In the Tracks...*, s 101.

⁷ Det finns ett urval artiklar av Wallersteins anhängare och kritiker i Christopher K Chase-Dunn (utg), *The Socialist States in the World-System*, Sage Publications, 1982. Se även Roland Lew, ”Problematique du 'socialisme réel': à propos de quelques publications récentes” *Revue des pays de l'est* (Brussel), nr 1 1984.

”Ingenstans får man en uppfattning om den gigantiska politiska omvälvning som måste inträffa, om de våldsamma samhällsstrider som måste till för att den ekonomiska modell för socialismen som han förespråkar någonsin skall förverkligas.”⁸

Med andra ord:

”Det som har försvunnit... är praktiskt taget all hänsyn till den historiska dynamik som gäller vid alla allvarliga konflikter om kontrollen över produktionsmedlen, en dynamik som det tjugonde århundradet noggrant har demonstrerat.”⁹

Vi behöver inte gå tillbaka till föråldrade stalinistiska begrepp för att visa på det uppenbara: kapitalismen gör motstånd mot den antikapitalistiska processen med all sin styrka och på alla nivåer, både nationella och internationella. Nove förutsätter att vi lugnt och fredligt kan fortsätta att bygga socialismen utan yttre påtryckningar, bara vi tar med i beräkningen alla ekonomiska, sociala och psykologiska begränsningar. Detta är i sig ett ganska orealistiskt antagande. Såvida inte, naturligtvis, denna socialism är av en så helt ny och okänd typ att varken de icke-socialistiska länderna, de auktoritära och centralistiska ”existerande” socialistiska länderna eller de kapitalistiska länderna finner någonting att invända. Noves socialism skulle ha ett system för planekonomi, men också en marknad, en hierarki, en armé och ett nationellt territorium. Den skulle inte störa det internationella samförståndet. Den skulle kanske irritera grannarna, men inte till det uthärdligas gräns. Noves socialism liknar bra mycket den gamla socialdemokratiska modellen lite omstuvad. Enda skillnaden är att den räknar med vissa realiteter som den gamla modellen inte värdigades ta i beaktande och att den försöker besvara problem som den gamla modellen aldrig behövde lösa. Denna ickerevolutionära syn på samhällsomvandlingen är sannerligen fjärran från de socialistiska utopierna, så till den grad att den mer liknar ett försök att reformera och förmänskliga kapitalismen än någon tänkbar form av socialism. I Noves modell existerar ju kapitalismen fortfarande under övergångsperioden. Det är först under den socialistiska perioden, som uppnås genom en gåtfull saltomortal, som kapitalisterna försvinner. Det kanske Nove skulle hålla med om, men han skulle troligen hävda att hans ”reformistiska” samhälle skulle ge en högre levnadsstandard och göra det möjligt att bygga ett mera rättvist samhälle. Men vi kan genast invända att det inte finns någonting realistiskt i att drömma om en reformism som är både försiktig och djärv, speciellt inte i en tid när kapitalismen blir alltmer barbarisk och helt och hållet står för ett angrepp på människans värdighet. Är det möjligt att tala om realism när Nove hävdar att de underutvecklade länderna måste ge sig in på övergången till socialism endast beväpnade med sina egna resurser, att varje land får klara sig bäst de kan? Vad skall Bangladesh, det svarta Afrika, till och med Kina med dess miljardbefolkning, göra? Noves förslag blir så orealistiska just därför att han så envetet hävdar att han är realist. Ekonomin i denna ”socialism som går att genomföra” kanske innebär mycket mera än ”socialism utan Marx”, det kanske betyder ”socialism utan socialism”. Noves förnuftsmässiga inställning och rationella, till och med rationalistiska tonläge, står i motsättning till.

Enligt Anderson utmärks Noves bok av ”en typisk abstraktion av den historiska realiteten och dess empiriska kraftfält” och hans socialism ”hänger i luften” (a a). Det finns något av en motsägelse mellan denna kritik och de tidigare positiva kommentarerna. Hans underliggande, obestridliga socialistiska övertygelse och får blotta tanken på socialism att verka orimlig.

Som vi har sett har han ingenting att säga – i varje fall ingenting specifikt – om brytningen med kapitalismen (eller byråkratin i de ”existerande” socialistiska länderna). Det är bara i kapitlet om socialism som kapitalisterna försvinner. Innan dess gör Nove inga direkta angrepp på kapitalismen. Han förutsätter att systemet kommer att reformera sig självt i östblockets

⁸ Anderson, *In the Tracks...*, s 102.

⁹ A a, s 103.

stater. Han hävdar att det är modernisering, inte socialism, som står på dagordningen i Tredje världen. Vilken situation han än tar upp nämner han aldrig konflikter. Denna fråga undviker han genomgående. Detta kanske bara återspeglar författarens rädsla inför möjligheten av revolutionärt våld. Revolutionens logik kan givetvis leda till socialismens negation, även om den är förklädd till socialism. På den punkten lämnar den historiska erfarenheten inga tvivel. Men samma erfarenheter lär oss klart och tydligt att om vi inte inser faktum, att det finns en intressekonflikt, då är inga förändringar möjliga, ingenting kan göras för att främja människans värdighet.

Nove har skrivit ett antal väldokumenterade studier om Sovjetregimens klassnatur och om den styrande elitens särdrag.¹⁰ Men här har han märkligt nog ingenting att säga i de frågorna. Han är säkerligen medveten om den styrande elitens egoistiska, individuella intressen, ändå påpekar han bara att dess önskan att överleva kan stimulera en önskan att reformera. Visst kan eliten tänkas komma med reformer, eftersom vissa delar av den troligen inser att det ibland är nödvändigt att förändra mycket för att ingenting skall ändras. Men elitskikt utmärks vanligen av en enveten, för att inte säga våldsam, önskan att behålla sina privilegier, och är fullt medvetna om att deras intressen inte sammanfaller med majoritetens intressen. De brukar också vara benägna att använda våld, ibland extremt våld, för att bevara sina ofta oerhört stora privilegier. För att hålla sig till den senaste tiden: reformer inom östblocket har ofta gått hand i hand med förtryck, och ekonomisk liberalisering har ofta lett till att regimen har blivit hårdare. Både eliten och massorna har insett att konflikt är det enda som kan leda till förändring, och under vissa omständigheter det enda som kan öppna kommunikationskanaler. Det faktum att massorna gjorde sig gällande, i olika hög grad, i Kina, Ungern och Polen betydde mycket för att stimulera ekonomiska reformer. Men även om det är allmänt erkänt i Sovjet att ekonomiska förändringar måste genomföras, stupar denna önskan om förändringar på statsapparatusens tröghet, och massorna visar inte någon större längtan efter att utmana den. Även om påtryckningar underifrån kan framkalla reformer, tenderar dessa reformer att trygga överlevnaden för det system för styre som förkroppsligas i samhällskrafter som är fast beslutna att försvara sina egna intressen. Ingenting av detta har särskilt mycket att göra med Noves uppfattning av övergången till socialism.

Man skulle till exempel kunna påpeka att myndigheterna i öst håller på att utveckla mer förfinade metoder som visserligen är auktoritära, men smidigare på så sätt att man förhandlar om privilegier i utbyte mot eftergifter. Och ju hörbarare protester nedifrån, desto större eftergifter. Den samhälleliga kampen – klasskampen – visar sig fortfarande på olika sätt.

George Orwell, som var en svuren fiende till diktatur och anhängare av den demokratiska socialismen, var mer realistisk i den här frågan än Nove. Han visste att varje förändring som påverkade grunden för klassprivilegierna i ett land som Storbritannien måste bli allt annat än oblodig, och han ansåg att ”rännstenarna i London kommer att bli röda av blod”.¹¹ Man behöver inte vara förtjust i våldsamheter för att inse att alltför mycket står på spel för att en fredlig lösning skall vara möjlig. Nove själv lägger alltför stor tonvikt vid det faktum att människor alltid kommer att vara egoistiska för att kunna hävda att han inte förstår detta. Han medger att icke-kapitalism i själva verket betyder antikapitalism (antibyråkratism i östblocket) och att detta innebär konflikter, det viss säga en hård och troligen våldsam strid. Han gör rätt i att hoppas att misstag kan undvikas och att övergångsperiodens födslovänder kan lindras, men om han tror att det går att undvika konflikter måste han överge allt hopp om socialism. Det

¹⁰ Där finns också en mycket intressant artikel ”The Class Struggle in the Soviet Union Revisited”, *Soviet Studies* nr 3 juli 1983, ss 298-312.

¹¹ George Orwell, ”My Country Left or Right”, *The Collected Letters, Essays and Journalism of George Orwell*, London, Secker and Warburg, 1968, vol 1, *An Age Like This*, s 539; se även ”The Lion and the Unicorn”, vol 2, *My Country Left or Right*, ss 56-109; Simon Leys, *Orwell ou la haine de la politique*, Paris, Herman, 1984.

skulle vara klokare av honom att återuppliva det bästa i den liberala traditionen i dess traditionella angloamerikanska bemärkelse (inte i den mening Reagan använder ordet), eller att återvända till en viss typ av socialdemokratisk vision, även om det är långt ifrån säkert att visionen har någon trovärdighet i dag.

Tidigare nämnde vi ”socialism utan socialism”. Denna ironi går helt i stil med de ironiska och ibland nonchalanta kommentarer som författaren så ofta kommer med (särskilt i slutet av förordet till den franska upplagan). Det verkar nästan som om han ville distansera sig från sin egen bok, som om han är medveten om att hans ”realism” underminerar hans socialistiska vision. Kanske han inser att hans projekt är genomförbart endast därför att det är så ofarligt, eller alternativt att det inte är genomförbart eftersom det inte är tillräckligt motiverat. Nove är uppenbarligen fascinerad av socialismens problem och av den ryska revolutionens framgångar och misslyckanden. Men han är också sovjetspecialist, en seriös och kunnig analytiker och en sansad och självständig forskare. Därför koncentrerar han sig på verkligheten sådan den är och når den dystra slutsatsen att framsteg kanske är möjliga, men ett annorlunda samhälle är otänkbart. Han hävdar till exempel att om människor är egoistiska i ett givet sammanhang, då kommer de alltid att vara det. Om han tror att socialismen är död bör han säga det öppet. Den lidelse, hängivenhet, fasa och begåvning som socialismen har inspirerat förtjänar mer än en hälsning i förbifarten, en trendriktig torr realism och några nonchalanta kommentarer.

IV. Socialismens problematik: gammalt och nytt

Om vi förutsätter att Nove diskuterar socialismens problematik seriöst kan vi inte bortse från de frågor han väcker. Är det enda alternativet till hans förslag ett återvändande till de ”enfaldiga” eller ”intelligenta” former av dogmatism han så ihärdigt kritiserar? Är det statslösa samhället, överflödet och världssocialismen bara livsfarliga hägringar? Fullt så lätt går det inte att kasta viktiga delar av den tidigare socialismen överbord. Det har jag försökt visa genom att påpeka svårigheterna och motsättningarna i Noves version av socialismen. Men kanske det är av större värde att visa på de positiva sidorna hos dessa väsentliga socialistiska teman.

Låt oss börja med överflödet, det tema som Nove öppnar sin framställning med, och det med rätta. Problemet med överflöd och brist dominerar fullständigt legitimt socialismdebatten. Ingen kan förneka att vi knappast kommer att uppnå överflöd inom den närmaste framtiden. Det är möjligt att överflöd skulle få skadliga effekter. Den risken tror jag att mänskligheten med förtjusning skulle löpa. Men att förkasta tanken som ligger bakom begreppet överflöd innebär mer än att medge att brist är oundviklig. Det innebär att man förnekar en möjlighet som har funnits ända sedan industrikapitalismen första gången röjde sin potential: möjligheten av att människors levnadsförhållanden kunde förbättras till den grad som tidigare i historien hade varit omöjlig att föreställa sig.

Detta leder in i problemets kärna: en konkret möjlighet att förbättra massornas förhållanden. Med andra ord innebar industrikapitalismen att det var möjligt att finna en praktisk lösning på eländet i det förflutna. Det rörde sig inte längre om att ta ner himlen på jorden, som på Feuerbachs tid: det viktiga var att inse att industrialiseringen hade omvandlat världen och att världen nu hade lösningen på ”det forna eländet”. Före industrialiseringen hade det varit omöjligt att föreställa sig en värld där livets nödortf var tillgängligt för alla. Resonemanget behöver inte preciseras: det stod utom allt tvivel att det kunde finnas så mycket mera, att allt skulle bli så oändligt mycket bättre.¹² Möjligheten av åtminstone relativt överflöd betydde att

¹² I den nyligen utkomna ”The Controversy about Marx and Justice” diskuterar Norman Geras olika möjliga betydelser av ordet ”överflöd” hos Marx. Han drar den slutsatsen att ordet inte kan betyda obegränsat överflöd, en möjlighet i ordets verkliga mening (en kontinent för envar). För Marx ”finns det ett överflöd i förhållande till

enskilda människor kunde bli mer jämlika och få en större rätt till lycka i detta liv. Hela den socialistiska traditionen betraktade samhällets utveckling som en funktion av ett allt större utnyttjande av dess potential. Nove påpekar själv:

”Marx gjorde helt rätt när han 1880 angrep Malthus och visade på hur stora, outnyttjade resurser som fanns i världen.”

Man kan naturligtvis invända att överbefolkning nu är ett allvarligt problem i hela världen och att åtminstone en relativ brist uppenbarligen är något vi måste leva med under lång tid. Detta går inte att förneka, men det betyder inte att det inte finns någon grundval för socialism. Genom att studera vad som verkligen hände i vissa länder, särskilt i England, kom de första socialisterna fram till att industriåldern hade öppnat radikalt nya och tidigare helt otänkbara möjligheter för människans befrielse. Med andra ord var fattigdomen inte oundviklig. Har vi något att tillägga hundra år senare? Vi måste tillägga att industriåldern också har en oerhört farlig potential. Men den sidan har alltid funnits med i den socialistiska traditionen med dess paroll ”Socialism eller Barbari”. Parollen visar i vilken grad man betraktade den kapitalistiska industrin, det viss säga industrins verkliga uppenbarelse under 1800-talet, som ett hot mot mänskligheten. Den socialistiska uppfattningen av industrialiseringen har två sidor: den har möjlighet att befria mänskligheten, men först måste samhället bemästras. Allt detta är välkänt, men tenderar att glömmas. Man glömmer ofta att socialister alltid har betraktat historisk analys som ett historiskt fenomen i sig självt och att de alltid har förkastat ”naturalistiska” samhällsförklaringar. Noves bok återspeglar dubbelheten hos den tid vi lever i. Ingen kan förneka att den moderna världen innehåller fasansväckande möjligheter. Men samtidigt finns det en tendens att tro att den oundvikligen ger upphov till så skräckinjagande olyckor att radikal befrielse är omöjlig, och att samhället styrs av obevekliga naturlagar. Vi har bytt ut antikens ödesgudinnor mot en ny ödestro.¹³ Den är lika obeveklig som någonsin förr och tycks utesluta möjligheten av att skapa ett samhälle som i grunden är bättre än det föregående. Ett i grunden bättre samhälle är ett samhälle som kan befria majoriteten av människorna från fattigdom, resignation och förtryck. I dag är vi oändligt mycket rikare än förr (i varje fall i Västerlandet), men det är en allmänt accepterad sanning att vi mer än någonsin med nödvändighet utgör ett hot mot oss själva och vår miljö. Ödet och naturlagarna råder över alltsammans, och de är inte mindre stränga och krävande än Guds lagar. Och liksom under antiken väcker den som utmanar ödet gudarnas vrede. Vi måste helt enkelt underkasta oss gudarna, himlen eller deras representanter på jorden. Ekonomiska lagar är obevekliga, och brist är människans lott. Det skulle vara en underdrift att påstå att detta för oss tillbaka till en försocialistisk epok, eller till och med till en tid före upplysningen. Det för oss tillbaka till vår egen tid, till dagspressen i Paris, London och Peking, till de eviga klagovisorna om bistra ekonomiska realiteter, om ojämlikhet som oundviklig, om ekonomiskt tvingande nödvändigheter. Den allmänna diagnosen är inte fel, och det är alldeles riktigt att den moderna världen utsätter mänskligheten för allvarligt hot. Det är förklaringarna som är hämtade från fantasins sagovärld. Vad värre är, de är helt enkelt ideologiska manipulationer. Det är både absurt och samhälleligt oundvikligt (vad gäller individernas intressen) att hävda att överflöd är omöjligt eftersom det inte finns någon gräns för vad vi kan önska oss, och därefter dra slutsatsen att brist alltid kommer att förbli människans lott. Och det är lika absurt att påstå att bristens existens innebär att det aldrig kommer att finnas ett verkligt samhälle, och att det inte finns något hopp om att mänskligheten någonsin blir annat än egoistisk och girig. Att hävda

en viss rimlig standard, som, hur omfattande och generös den än må vara, ändå inte når upp till ett fantiserande om överflöd utan gränser”, Norman Geras, a a, i *New Left Review*, 150, mars-april 1985, ss 82-83. Mandel intar en liknande ståndpunkt i sitt svar till Nove.

¹³ Se även Noves kommentar (s 8) om att den moderna samhällets problem relaterar till industriprocessen som sådan.

att vi måste acceptera denna omöjlighet (den ideologiska modetrenden för närvarande), eller att vi bara kan göra små förbättringar som i stort inte påverkar samhällets struktur (Nove) är inte ett realistiskt sätt att acceptera de väldiga problem som den moderna världen står inför. Det är liktydigt med att böja sig för kapitalismens allt mer genomträngande makt. Om man hävdar att vår nuvarande situation är resultatet av naturkrafter och inte av samhälleliga, objektiva krafter innebär detta att man sätter kapitalismen vid makten och låter den bestämma ideologin, till och med vara herre över våra tankar. Jag har citerat Noves resonemang om att själviskhet och girighet är en del av den mänskliga naturen för evig tid. Många andra skribenter har troligen samma uppfattning, och det är mycket troligt att de flesta delar den. Men bara om vi accepterar samhälleliga bristfälligheter som naturgivna kan vi hävda att det alltid kommer att vara så. Även om överflöd aldrig kan uppnås kan ingen förnuftig människa bevisa att vi därför objektivt sett är dömda att leva i ett ojämnt, förtryckande och alierande samhälle. Att påstå att samhällen med våra samhällens möjligheter med nödvändighet måste vara bristfälliga på det sättet är att föra fram religiösa, eller mer exakt, ideologiska argument. Men det är alldeles riktigt att säga att det inte finns några gränser för den samhälleliga önskan att upprätthålla en samhällelig logik som får ojämligheten och förtrycket att verka naturliga och oundvikliga. Den socialistiska traditionen förkastar uppfattningen att samhällets "densitet" styrs av "natur"-lagar och hävdar helt riktigt att samhällen är historiska företeelser, att den kapitalistiska industrins uppkomst innebär en ny potential, liksom olika samhällsgruppers krav och de aktionstyper de utvecklar också innehåller en ny potential. Den socialistiska traditionen bygger på övertygelsen att det är objektivt och materiellt möjligt att bygga ett nytt samhälle, att mobiliseringen av mänsklig viljekraft (militanta aktioner från de egendomslösas sida) kan ge ett svar på mänsklighetens viktigaste problem. Detta är mer en mobiliserande myt å la Sorel och mer än en typ av science fiction (en utopisk framtidssyn snarare än en utopi), även om de också är viktiga beståndsdelar i den socialistiska traditionen. Det faktum att ett sådant samhälle kanske aldrig uppstår, eller att det uppstår först i en avlägsen framtid, att de första socialisternas förhoppningar – liksom alla andra räknade de med sin egen livstid och inte i geologiska epoker – inte kan uppfyllas så lätt, ogiltigförklarar inte de tankar som ligger till grund för den moderna socialismen. Inte heller ogiltigförklarar det Marx idéer. Industrikapitalismens uppkomst och de samhällsförändringar detta ledde till bidrog att popularisera tankar som först uppstod under upplysningstiden: det var möjligt för människorna att ändra sina öden.

Hoppet om det tusenåriga riket, den religiösa frälsningstanken och de element av mystik som åtföljde och vidlät den socialism som uppstod ur denna nya historiesyn och som påverkade militanta aktionsformer, är mindre väsentliga än det uppenbara och helt nya faktum att industrisamhället och alla de samhällsbegrepp det medförde betydde att frågan om mänsklighetens befrielse inte längre var en ihålig dröm eller en poetisk fantasi om att återvända till guldåldern: den hade blivit ett konkret problem. Visserligen var det ett oändligt svårt problem, oändligt mycket svårare än hela den socialistiska traditionen trodde att det var. Men man måste komma ihåg, och det är något som alltför ofta glöms bort, att den socialism Marx föreställde sig var en syntes av de teoretiska och praktiska element som han hade tillgång till. Vid den tiden såg det ut som om socialismen skulle framgå på ett naturligt sätt ur en tämligen komplicerad kapitalism. Det såg ut som om det skulle bli lätt att bygga socialismen.¹⁴ Man utgick från produktivkrafter som var mycket mer begränsade än dem vi känner till, men uppfattningen återspeglade också mer begränsade behov, en starkare gemenskaps – tradition, en mindre utvecklad kapitalism, och sist men inte minst, en lägre tolerans inför massbarbari.

¹⁴ Se även Richard Adamiak: "Alla de tidiga 1800-talssocialisterna är övertygade om att ett sådant system, socialismen, inte bara är genomförbart utan är lätt att hantera och inte kräver några tvångsåtgärder"; "State and Society in Early Socialist Thought" *Survey*, vol 26, vintern 1982, s 11.

Det förflutna är dött och borta. Vi måste leva, tänka och handla med dess historiska följdverkningar. Den historia vi måste leva med är historien om kapitalismens utveckling, och vad än Marx kan ha trott har kapitalismen långt ifrån uttömt sina tillväxtpotentialer. Historiens realiteter motsäger detta och ingen kan förneka faktum. Kapitalismen, det moderna industrisystemet, har utvecklats i mycket hög grad, men dess skadliga effekter är också större än någonsin. Den är utrustad för alla moderna typer av vår tids våld, den är rustad för förtryck och har en ständig tendens att skapa extrem rikedom och extrem fattigdom både nationellt och internationellt. De som studerar totalitära system vet bara alltför väl att det finns något man kan kalla ett modernt barbari, och även om vi inte identifierar det med kapitalismen utgör det otvivelaktigt en del av den moderna världen. Barbari är helt enkelt en aspekt av den värld som har blivit omvandlad och invaderad av västerlandets värderingar och dess industriella logik. Det är en sak att ta denna situation med i beräkningen, och en helt annan sak att göra problemet med överflödet till en bromskloss. Om vi accepterar att samhällets begränsningar är omöjliga att kringgå, då måste vi erkänna att de förbättringar vi vill göra aldrig kan genomföras.

Nove säger i sin introduktion:

”Jag är medveten om att det mänskliga ägandebegäret är en kraft som inte kan ignoreras, men som måste tyglas och utnyttjas i effektivitetens tjänst.”

Tonen påminner om Hobbes när han menar att det behövs en kraft som tämjer den inneboende ondskan i människans natur. Även om vi inför en bättre maktbalans och ökar den offentliga insynen betyder det ändå att någon måste ha auktoritet över majoriteten. Vi legitimerar då något som kommer att bli auktoritärt eller till och med despotiskt.

Så mycket står klart när man betänker vilket värde den speciellt hotande statsinstitutionen tillmätts. Nove kan håna de gamla programmen för den statslösa socialismen, och han kan hävda att frånvaron av stat kan leda till de grävsta former av despoti, men han kan inte förneka att etatismen också medför faror. Hur kan någon undgå att se att 1900-talets mest brutala samhällen har uppstått när staten har fått mycket stor makt eller när makten har överlämnats till staten eller ett allvetande¹⁵ statsöverhuvud? Om staten, nationalismen och egoismen alltid kommer att bestå, även om det blir i dämpade former, kan vi bara dra slutsatsen att vi har ytterligare fasor att vänta.¹⁶ I stället för att vägra att acceptera det uppenbara bör vi, förnuftsmässigt men djärvt, ta med i beräkningen den komplicerade naturen hos en värld som inte längre tillåter oss att hysa de enkla förhoppningar och tillämpa de enkla förhoppningar och tillämpa de enkla lösningar som vi ärvde från det förflutna. Vi kan naturligtvis inte göra oss av med staten och nationerna genom att vifta med ett trollspö. Men

¹⁵ sic

¹⁶ Nove citerar ofta Trotskij för att få stöd för sitt resonemang, men när det gäller mänskliga varelsers oföränderliga egenskaper gör han ett ganska tvivelaktigt bruk av sin förmenta allierade. ”Människan är av naturen ett lättjefullt djur, skrev Trotskij 1920. Han kan vara lat också 1983, och troligen också 2020.” Nove syftar på *Kommunismen och Terrorn*, där Trotskij vill att arbetet skall militariserars. Texten skiljer sig mycket både från Trotskij's antibolsjevism från perioden före 1917 och från hans antistalinism från perioden efter 1923. Men viktigare är att den uppfattning Trotskij hade 1920 inte kunde ha lett till vad han menade med socialism. Det är mycket möjligt att en person som nyligen anslutit sig till bolsjevismen kan känna behov av att överdriva. Det kan också vara riktigt att det grymma inbördeskriget gav upphov till ett hysteriskt tonläge. Men det rättfärdigar inte att man accepterar denna hyper- auktoritära uppfattning som ett förnuftigt omdöme. Det är stor skillnad mellan Trotskij av år 1920, som stod tämligen nära den inställning som senare skulle bli stalinistisk, och antistalinisten Trotskij. Frågan om huruvida hans olika uppfattningar hänger ihop är en helt annan fråga. Utmärkande för 1920 års text är att den är så ahistorisk och metafysisk, antagligen därför att den skrevs för att svara mot det korta inbördeskrigets brännande problem. Det gör resonemanget än mer ohållbart: sekel av historia åkallas för att försvara en svårartad inställning som han bara höll fast vid några månader innan han gick med på den förnuftiga lösning som NEP (den Nya Ekonomiska Politiken) innebar.

vi skall komma ihåg att när statens rättigheter utvidgades i Maos Kina skedde det parallellt med att individens rättigheter inskränktes och till och med avskaffades. Inte heller skall vi glömma att Sovjetsamhället i dess nuvarande form är starkt legalistiskt. Vi behöver bara titta på en kapitaliststat i snabb utveckling, typ Singapore, eller vissa utfattiga länder i Tredje Världen så förstår vi vad statsdespoti innebär. Också i Europa (och USA) innebär den ständiga propagandan för att minska statens inflytande endast att man skyler över statsmaktens försåtliga tillväxt, en statsmakt som blir desto starkare eftersom den är mindre synlig men mer allomfattande. Den härskande klassen har alltid sett fram mot den dag när medborgarna har internaliserat uppfattningen att systemet är legitimt. I stället för att acceptera att staten är oundviklig måste vi fundera ut åtminstone provisoriska metoder att förhindra att etatismen sprids, och låta individer och kollektiv ta på sig mer initiativ och makt. Det är på den här nivån som Nove med flera kommer med många intressanta och stimulerande kommentarer. Men om vi skall kunna förverkliga alla dessa utmärkta idéer måste vi planera mot staten och mobilisera mot staten. Ordet revolution står alltså fortfarande på dagordningen, även om det väcker ängslan i vissa hjärtan.

Vi måste lära av det förflutna. Vi måste väga in riskerna med den destabilisering som en revolution oundvikligt för med sig. Vi måste envist och ihärdigt ta itu med frågan om pengarna, marknaden och specialkunskapernas hierarki. Vi måste inta en realistisk ståndpunkt till statens bortvittrande. I förbigående sagt vill jag påpeka att den socialistiska traditionen inte har varit fullt så blind inför dessa frågor som man ibland hävdar. Gång på gång har socialister hävdad att socialismen måste tillåta människor att utveckla sin förmåga, och inte får leda till likformighet,¹⁷ och att under övergångsperioden och även under socialismens första fasen kommer viss ojämlikhet att finnas kvar eftersom det inte kommer att finnas något överflöd.¹⁸ Men om denna ojämlikhet inte försvinner och om hierarkin fortfarande ser ut som den gör i dag, då kan vi inte tala om socialism, inte ens om en förbättring i människornas livsvillkor. Som Marx sade i ett helt annat sammanhang: den sortens socialism är bara gammal dynga.¹⁹

Detta leder oss till frågan om den mänskliga naturens oföränderlighet, vilket bara är den andra sidan av argumentet om överflödet. Överflöd är omöjligt eftersom män och kvinnor är som de är: egoistiska, självcentrerade varelser. Accepterar vi detta förkastar vi hela socialismens problematik. Om ingenting egentligen förändras, om det bara finns utrymme för små förbättringar, då kommer världen alltid att vara en djungel där människor kämpar mot människor. En hel skock filosofer har använt rader av argument för att bevisa att vi behöver ett samhälle eller en regim som kan kontrollera och tygla människans djuriska instinkter. Man hävdar ofta att vi behöver en auktoritär makt som försvarar det gemensamma intresset gentemot de individuella instinkternas makt som försvarar det gemensamma intresset gentemot de individuella instinkternas girighet, eller att vi åtminstone behöver någon auktoritet som sätter en gräns för

¹⁷ Den senaste tidens debatt inom den politiska filosofin om jämlikhet och rättvisa bör påminna oss om att enligt Marx är syftet med ett socialistiskt eller kommunistiskt samhälle inte att tvinga igenom jämlikhet genom att sänka den allmänna nivån. Tvärtom måste de enskilda individerna tillåtas utvecklas sina olika och ojämlika anlag. Man kan till och med säga att Marx tillhör den "individualistiska traditionen", det vill säga till den tradition som ser individens frigörelse som det kriterium man bör använda för att bedöma alla samhällsförändringar och reformer. Marx har inte mycket gemensamt med de "socialister" som sätter kollektiva rättigheter över individens.

¹⁸ Nove är inte omedveten om detta. Han gömmer sig bakom Trotskij för att försvara tanken på att marknaden är nödvändig. Men Trotskij var inte bara ledare för den revolutionära oppositionen. 1922 var han krigsledare, 1932 var han i exil. 1922 försvarade han NEP, en linje som han själv förgäves hade föreslagit 1919. 1920 krävde han att ekonomin skulle militariserats och skrev senare ett oförsvarbart teoretiskt rättfärdigande av denna linje.

¹⁹ Ett program för jämlikhet är ingen garanti för jämlikhet. Nove som är realist kan inte ha några svårigheter att inse detta. Säkert kommer han också ihåg att löneskillnaderna i den unga staten Israel var mycket lika dem han föreslår för sitt socialistiska samhälle (cirka ett till tre). Detta jämlikhetssträvande återspeglade inte enbart den nybildade statens objektiva situation, det var en inställning som värderades högt och aktivt befrämjades.

överdrifterna hos en zoologisk varelse som trots alla sina pretentioner fortfarande står mycket nära sitt djuriska ursprung – och att han verkligen är ett mycket otrevligt djur. Det var just mot detta resonemang, som har legat till grund för tänkandet i samhällen i alla tider, som Upplysningen gjorde uppror, liksom den socialistiska traditionen som härrörde från den tankeströmningen. Den nya värld som sjuttonhundredatalens filosoferna föreställde sig var inte en värld av storskalig industri. Den påminde på många sätt om den värld som encyklopedisterna anade när de gav ut böcker med kopparstick som föreställde sinnrika men primitiva hantverksmetoder. Den värld de ville se erbjöd nya möjligheter och en ny struktur för en analys av människans förhållande till yttvärlden. Givetvis trodde de att nya förhållanden gav upphov till nya beteendetyper. I dag kan vi tillägga att nya förhållanden kan ge upphov till antingen negativa eller positiva förändringar. Om den historiska miljön försämras kommer beteendet också att försämras. Men ingenting är oföränderligt. Tvärtom har vi under nittonhundratalet sett snabba förändringar inom etik och värdeskalor över hela världen. Tärningen är ännu inte kastad. Om det vore så skulle det vara meningslöst att diskutera socialism ens i spekulativt syfte. Den kritiska tradition som efter Upplysningen blev en inflytelserik tankeströmning hade inte fel när den betraktade mänsklighetens befrielse som en funktion av en dialektik mellan ömsesidiga förändringar i människornas omgivning och i människorna själva.

Uppenbarligen ställs inte problemet på samma sätt i dag som det gjorde tidigare. Vår uppgift har blivit svårare och vi måste grundligt revidera våra föråldrade och förenklade tankegångar. Uppgiften kanske är svårare och mer komplicerad, den tar kanske längre tid än vi en gång trodde och kan leda till oväntade resultat, men ingenting av detta påverkar det faktum att det är brådskande att sätta igång. Till skillnad från Nove, som tror att vi kan bygga en typ av socialism genom att använda delar av den verkliga världen som den ser ut i dag, tror jag att vi måste hitta vägen till en annorlunda framtid genom att kritiskt studera både det förflutna och vår egen tid, även om det är riktigt att vägen till befrielsen är mycket lång. Kanske uppgiften aldrig blir fullbordad. Men den är ändå den enda uppgift som är mänskligheten värdig. Det är arvet vi fått efter den socialistiska traditionen och från Marx själv. I den bemärkelsen måste vi fortfarande bygga socialismen tillsammans med Marx och tillsammans med den socialistiska traditionen.

Översättning: Gunvor Karlström Översatt ur: *Socialist Register 1985/1986*